

ADABIY NUTQ VA UNING USLUBLARI

Raimova Omadoy Ilhom qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
IFO‘MT, 2-bosqich talabasi
Ilmiy maslahatchi: Kabulova U.

Annotatsiya: Tilshunoslikda adabiy nutqning bir necha asosiy uslublari — so‘zlashuv, publitsistik, ilmiy, rasmiy-idoraviy, badiiy hamda boshqa ko‘rinishlari farqlanadi. Ularning har biri mazmun, shakl, grammatik qurilish va leksik boylikdan foydalanish jihatidan o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Mazkur maqolada adabiy nutqning mohiyati, uning ijtimoiy zarurati hamda uslublarni tizimi haqida fikr yuritilib, har bir uslubning o‘ziga xos belgilari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *adabiy nutq, so‘zlashuv uslubi, publitsistik uslub, badiiy uslub, ilmiy uslub, rasmiy-idoraviy uslub.*

Аннотация: В языкознании выделяют несколько основных стилей литературной речи: разговорный, публицистический, научный, официально-ведомственный, художественный и экспрессивный. Каждый из них обладает уникальным содержанием, формой, грамматическим строем и лексическим богатством. В данной статье рассматриваются понятие литературной речи, её социальная необходимость и система стилей, выделяются специфические особенности каждого стиля.

Ключевые слова: *литературная речь, разговорный стиль, публицистический стиль, художественный стиль, научный стиль, официально-деловой стиль.*

Annotation: In linguistics, several main styles of literary speech are distinguished - colloquial, journalistic, scientific, official-departmental, artistic and other forms. Each of them has its own characteristics in terms of content,

form, grammatical construction and use of lexical wealth. This article discusses the essence of literary speech, its social necessity and the system of styles, highlighting the distinctive features of each style.

Key words: *literary speech, conversational style, publicistic style, artistic style, scientific style, official-administrative style.*

Kirish. Adabiy nutq jamiyatning madaniy taraqqiyoti, milliy o'zlikni anglash va fikr almashish jarayonining asosiy vositasidir. U tilning eng me'yorlashgan, sayqallangan va qo'llanish doirasi keng bo'lgan shakli bo'lib, insonlarning o'zaro muloqotida, ilmiy izlanishlarda, matbuot va rasmiy hujjatlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiy nutqning jamiyat hayotidagi o'rnini uning turli uslublarini chuqur o'rganishni taqozo etadi, chunki har bir uslub til imkoniyatlaridan o'ziga xos maqsad yo'lida foydalanadi. Tilshunoslikda adabiy nutqning bir necha asosiy uslublari — so'zlashuv, publitsistik, ilmiy, rasmiy-idoraviy, badiiy hamda boshqa ko'rinishlari farqlanadi. Ularning har biri mazmun, shakl, grammatik qurilish va leksik boylikdan foydalanish jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Mazkur maqolada adabiy nutqning mohiyati, uning ijtimoiy zarurati hamda uslublar tizimi haqida fikr yuritilib, har bir uslubning o'ziga xos belgilari yoritiladi.

Asosiy qism. Bizga ma'lumki, adabiy nutqning aniq bir sohadagi muloqot uchun belgilangan, bir qator o'ziga mos xususiyatlari bilan ajralib turadigan uslublari mavjud. Bular quyidagilardan iborat:

- 1) so'zlashuv uslubi;
- 2) publitsistik uslub;
- 3) badiiy uslub;
- 4) ilmiy uslub;
- 5) rasmiy-idoraviy uslub¹.

¹ Abdurahmonov G., Nurmonov A. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.

So‘zlashuv uslubi kundalik hayotda odamlar o‘rtasidagi bevosita muloqotda qo‘llaniladi. Uning asosiy belgisi — erkinlik, soddalik, emotsionallik va tabiiylikdir. Bu uslubda grammatik me‘yorlarga qat’iy amal qilinmaydi, chunki asosiy maqsad fikrni tez, oddiy va soddashaklda yetkazishdir. So‘zlashuv uslubida ko‘pincha qisqa gaplar, undovlar, takroriy iboralar, og‘zaki nutqqa xos qo‘shimchalar, shevaga oid so‘zlar uchraydi. Emotsional-ohangdorlik, kinoya, kulgi, shaxsiy munosabatni ifodalovchi so‘zlar ham keng qo‘llaniladi. Bunda fikrning mantiqiylik ikkinchi darajada bo‘lib, asosiy e’tibor suhbatning tabiiy davom etishiga qaratiladi².

Publitsistik uslub gazeta, jurnal, internet nashrlari, radio, televideniye materiallarida qo‘llaniladi. Uning asosiy maqsadi — jamiyat hayotida sodir bo‘layotgan voqealar haqida tez, aniq va ta’sirchan ma’lumot berish, ommani ma’lum yo‘nalishga undash yoki fikr uyg‘otishdir. Bu uslub ilmiy mantiq, badiiy tasvir va rasmiy aniqlik unsurlarini uyg‘unlashtiradi. Publitsistik matnlarda ta’sirchan iboralar, shiorlar, obrazli ifodalar, faktlar, statistikalar bilan bir qatorda muallifning bahosi, munosabati ham beriladi. Shuning uchun publitsistik uslubning asosiy xususiyati — informativlik va ta’sirchanlikdir³.

Badiiy uslub adabiy asarlarda — roman, hikoya, doston, she’r va sahna asarlarida qo‘llaniladi. Uning asosiy xususiyati obrazlilik, tasviriylik va hissiy ta’sirchanlikdir. Muallif voqeani jonli tasvirlash uchun turli badiiy vositalardan: metafora, epitet, tashbeh, mubolag‘a, jonlantirish kabi san’atlardan foydalanadi. Badiiy uslubda muallif o‘z dunyoqarashi, hissiyotlari, estetik didini ifodalash imkoniga ega bo‘ladi. Shuningdek, qahramonlar nutqi orqali turli sheva, tarixiy so‘zlar, dialektlar ham qo‘llanishi mumkin. Bu uslubning asosiy vazifasi — o‘quvchida estetik zavq uyg‘otish va tasvir orqali chuqur ma’no berishdir⁴.

Ilmiy uslub ilm-fan sohasidagi tadqiqotlar, maqolalar, darsliklar, monografiyalar, ilmiy hisobotlarda qo‘llaniladi. U o‘zining mantiqiylik, aniq va izchil

² Mahmudov N., Nurmonov A. Til va nutq nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.

³ G‘ulomov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.

⁴ Yo‘ldoshev M. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2012.

bayoni, terminlarga boyligi bilan ajralib turadi. Ilmiy uslubning asosiy talabi — fikrni isbot va dalillarga tayangan holda tushuntirishdir. Matnda ortiqcha hissiyot, obrazlilik bo'lmaydi, balki faktlar, nazariyalar, ilmiy xulosalar bir tizimda bayon etiladi. Xulosa chiqarish, taqqoslash, tahlil qilish kabi fikrlash jarayonlari bu uslubda asosiy o'rin tutadi⁵.

Rasmiy-idoraviy uslub davlat idoralari, tashkilotlar, korxonalar hujjatlarida, arizalar, buyruqlar, ma'lumotnomalar, shartnomalar, qonunlar kabi matnlarda qo'llaniladi. Bu uslubning asosiy talabi — aniqlik, rasmiylik, standart shaklga amal qilish va ortiqcha so'zga o'rin qoldirmaslikdir. Matn qat'iy qoliplar asosida yoziladi, har bir iboraning o'z an'anaviy shakli bo'ladi. Bu uslubda buyruq ohangidagi so'zlar, terminlar, ijtimoiy-huquqiy atamalar ko'p uchraydi⁶.

Nutq uslublari o'rtasidagi farqlar aslida tilning nihoyatda boy va moslashuvchan tizim ekanini ko'rsatadi. Har bir uslub tilning turli qatlamlari, leksik va grammatik birliklari, ifoda vositalari orqali o'ziga xos kommunikativ ehtiyojlarni qondiradi. Masalan, ilmiy uslubda mantiqiy aniqlik va izchillik talab etilsa, badiiy uslubda obrazlilik va estetik ta'sir birinchi o'ringa chiqadi; publitsistik uslubda ommani ma'lum bir g'oyaga yo'naltirish zarur bo'lsa, so'zlashuv uslubida erkinlik va hayotiylik ustuvor hisoblanadi. Rasmiy-idoraviy uslub esa har bir so'zning aniq va huquqiy mazmun kasb etishini taqozo qiladi. Ana shu xilma-xillik tilning turli vaziyat va sharoitlarda samarali qo'llanishini ta'minlab, muloqot jarayonining ravon va tushunarli kechishiga xizmat qiladi. Nutq uslublarning mavjudligi adabiy tilning mukammal va tizimli bo'lishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Chunki uslublarning har biri o'z me'yorlariga, shakl va mazmun talablariga ega bo'lib, ular umumiy adabiy me'yorlarni mustahkamlashga yordam beradi⁷.

Xulosa. Nutq uslublari tilning boyligi va moslashuvchanligini ko'rsatadi. Har bir uslub o'ziga xos vazifani bajaradi: so'zlashuv uslubi kundalik muloqotga, publitsistik uslub jamiyat voqealarini yoritishga, ilmiy uslub tadqiqot va izlanishga,

⁵ Karimov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.

⁶ O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. O'zbek adabiy tili bo'yicha o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2020.

⁷ www.ziynet.uz. www.lex.uz

badiiy uslub estetik ta'sirga, rasmiy-idoraviy uslub esa huquqiy va tashkiliy munosabatlarga xizmat qiladi. Shu bilan birga, barcha uslublar bir-birini to'ldirib, adabiy tilning rivojlanishi va nutq madaniyatining yuksalishiga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov G., Nurmonov A. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. Til va nutq nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
3. G'ulomov A., Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2006.
4. Yo'ldoshev M. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.
5. Karimov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
6. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. O'zbek adabiy tili bo'yicha o'quv qo'llanma. – Toshkent, 2020.

Интернет манбалари:

7. www.ziyonet.uz, www.lex.uz
8. lingvistika va uslubiyatga oid ilmiy maqolalar.